

VÁRHEGYI ÉVA

A válság hatása a magyarországi bankversenyre

A 2008 őszén Magyarországot is elérő pénzügyi-gazdasági válság súlyosan érintette a bankszektor. A kedvezőtlen hatásokat kezdetben felerősítette a nyugat-európai kormányok protekcionista politikája, ami hátrányos versenyfeltételeket teremtett a kelet-közép-európai térségben működő leánybankok számára. A cikk középpontjában annak vizsgálata áll, hogyan hatott a válság, illetve a válságkezelés a bankok viselkedésére és versenyére. Az elemzés megmutatja, hogy a válság nem egyformán érintette a bankok pénzügyi és piaci pozícióit, és alkalmazkodásuk módzatai is eltértek egymástól. A bankok versenyhelyzetét a kormányzat és a tulajdonosok válságkezelő intézkedései is befolyásolták. A hitelpiac bővülését várhatóan a válságra adott tulajdonosi és szabályozói reakciók – a kockázatérzékenység erősödése és a tőkekövetelmények növekedése – fékezik. A felvásárlások és piacelhagyások a magyar bankpiacon is növelhetik a koncentrációt, de ez nem feltétlenül gyengíti a versenyt.*

Journal of Economic Literature (JEL) kód: G01, G21, H81, L11.

Először a válság, a válságkezelés és a verseny szempontjaiból világítjuk meg a bankszektor jellegzetességeit, majd felvázoljuk, mi jellemezte a magyar bankrendszer versenyhelyzetét a válság kezdetén és azt megelőzően. Elemezzük a válság megjelenésének formáit és működési mechanizmusait a bankrendszerben, külön kitérve a külföldi tulajdonosok (anyabankok) viselkedésére és a banki alkalmazkodás módzataira. Ezután a kormányzati és jegybanki válságkezelő intézkedések hatásosságát értékeljük, és megvizsgáljuk, hogy ezek hogyan befolyásolták a banki versenyt, illetve a bankok helyzetét és viselkedését. Végül a válságnak a hazai bankszektor működésében, a piacméret és piacszerkezet, a jövedelmezőség, illetve a banki magatartásminták változásaiban rövid távon jelentkező és a közeljövőben várható hatásait tekintjük át. A válság eszkalálódása (2008. október) óta eltelt rövid idő, valamint a még csak hiányosan elérhető banki pénzügyi beszámolók miatt a tanulmány több megállapítása és következtetése csak kezdeti – később esetleg korrekcióra kerülő – hipotézis.

* A cikk a Gazdasági Versenyhivatal Versenykultúra Központ támogatásával a Kaleidoszkóp (Versenyhelyzet Magyarországon 2008–2009-ben) című kötetben megjelent tanulmány rövidített és frissített változata.

Várhegyi Éva az MTA doktora, a Pénzügykutató Zrt. tudományos tanácsadója (e-mail: varhegyi.eva@penzugyutato.hu).

A tanulmány a Gazdasági Versenyhivatal Versenykultúra Központ támogatásával jelenik meg.

A bankszektor jellegzetes vonásai a verseny, a válság és a válságkezelés szempontjából

A bankok szabályozott piacon működnek, amelyet belépési korlátok, valamint a tulajdonosi körre, az alapítás és a működés feltételeire vonatkozó törvényi előírások bástyáznak körül.

A pénz- és tőkepiacok állami szabályozását a nagyobb társadalmi megrázkódtatások megelőzésének-tompításának szándéka hívta életre. E piacokat ugyanis kétféle működési „rendellenesség” is jellemzi. Az egyik abból fakad, hogy az egyéni profitérdek követésének olyan káros külső gazdasági hatásai (externáliák) lehetnek, amelyek költségeit e hatások előidézői nem viselik. Végtelen esetben egyetlen bank kockázatos hitelkihelyezései miatti fizetéseképtelensége is okozhat katasztrofális gazdasági összeomlást – pusztán amiatt, hogy a pénzügyi közvetítő rendszer a modern gazdaságokban integráló szerepet játszik. A másik működési „rendellenesség” a pénzügyi piacokat jellemző, a hitelező/befektető és a hitelfeltevő/értékpapír-kibocsátó közötti aszimmetrikus informáltságból fakad, ami miatt a befektetők csak a közvetítő intézmény fizetőképességén keresztül érzékelik a kockázatot. Ez a sajátos vonás hívta életre többek között a betétbiztosítási rendszereket.¹

A szabályok és intézmények egyfelől korlátozzák a pénzügyi közvetítők működési szabadságát, és – a verseny erősségétől függően – csökkentik jövedelmezőségét, miközben többnyire növelik a pénzügyi szolgáltatásokért fizetett díjakat, sőt az adófizető polgárookra is jelentős költségeket hárítanak. A betétesek részleges kártalanítását szolgáló betétvédelmi alapokat például a bankok – általában betétarányos – befizetéseiből hozzák létre, annak költségei így végső soron a betétesekre és a hitelfeltevőkre hárulnak. A díjakból felhalmozódó alap azonban csak kisebb bankcsődök esetén elégséges a betétesek részleges kárpótlására, kiterjedtebb válságok esetén az állam – az adófizetők pénzét felhasználva – mint végső mentővár áll az alapok mögött, sőt más módon is részt vállal a mentésben. A bankrendszerek biztonságos működésének árát tehát „normális” helyzetben a bankok ügyfelei fizetik meg, de a rendszer egészét érintő válságok idején közpénzek felhasználására is sor kerülhet.

A válság és válságkezelés, illetve a verseny és versenypolitika szempontjából a bankszektor említett sajátosságai közül a különböző „fertőzések” formájában megjelenő külső gazdasági hatásokat kell kiemelni (Lyons [2009]). A bankrendszer intézményeinek intenzív belső összekapcsolódása (bankközi pénzpiacok) következtében egy jelentősebb intézmény bukása az egész rendszer összeomlását (bankválság) képes előidézni. Egyetlen fontosabb bank fizetéseképtelensége megrendítheti az egész bankrendszerbe vetett bizalmat, bankpánikhoz (a bankok betétesei megrohanásához), illetve a bankközi pénzpiacok befagyásához s ezáltal a pénzforgalom és pénzügyi közvetítés megbénulásához, vagyis általános bankválsághoz vezethet. A szektoron belüli fertőzésnek ezt a módját nevezik *dominóhatásnak*. A bankrendszerben bekövetkező események súlyosabb externális hatásai a szektoron túlmutató makrogazdasági következmények, vagyis a szektoron túli *fertőzés*. Ha a bankok iránti bizalom megrendülése miatt kialakul a bankválság, akkor ők is kénytelenek leállítani a hitelezésüket, hogy ezzel ellentételezzék a betétek tömeges kivonását, illetve az eszközeik kényszerű leírását. Ha a bankok nem látják el hitelezési funkciójukat, az a kereslet csökkenéséhez és gazdasági recesszióhoz, súlyos esetben általános gazdasági válsághoz vezet.²

E két, csak a bankszektorra jellemző vonás ad magyarázatot egyrészt a pénzügyi intézmények *speciális állami szabályozására*, másrészt a bankválságok kezelésének arra

¹ Lásd erről például Kohn [1998] 132–133., 537–539. o.

² Mind a szektoron belül működő dominóhatás, mind a más szektorokat érintő fertőzésveszély plasztikusan megmutatkozott az 1929–1933-as válság során, amikor néhány pénzügyi intézmény bukása addig stabilnak látszó intézmények sorát rántotta magával, és rövid időn belül általános gazdasági krízist idézett elő. Ennek mechanizmusáról lásd például Luckett [1976], Kohn [1998].

az – 1929/1933-as világgazdasági válság óta elterjedt – gyakorlatára, hogy a bajba jutott bankokat *közpénzek felhasználásával* mentik meg (*bail out*). Bár utólag gyakran megkérdőjelezhető az állami beavatkozás szükségessége (az, hogy nélküle valóban tovaterjedt volna-e a válság), *előzetesen* többnyire elkerülhetetlennek látszik az állam kisebb-nagyobb szerepvállalása; vagy azért, mert egyszerre érinti a bankrendszer számottevő részét (*systemic crisis*), vagy azért, mert félt, hogy a kialakuló bankpánik miatt gyorsan eszkalálódik a válság.

A bankmentésnek a közvetlen állami kiadásokon túl is vannak társadalmi költségei. A legfontosabb a mentéssel együtt járó *morális kockázat*, amely romboló hatással van a bankok jövőbeli működésére (például gyengíti a pénzügyi rendszer önvédelmi képességét, megnövelve a későbbi bukások valószínűségét). Ezt éppen úgy a megmentési akciók költségeiként kell számításba venni, mint a valószínűleg kifizetett összegeket. Ha viszont nem kerül sor a beavatkozásra, és mégis eszkalálódik a válság, akkor még nagyobbakká válhatnak a társadalmi költségek.

Társadalmi költséggel jár a bankmentések *versenytorzító* hatása is. A támogatások ugyanis eltérő módon és mértékben érintik az egyes bankokat, emiatt befolyásolják a piaci és jövedelmi pozíciók alakulását. Még a látszólag semleges szabályozási módosítások (például a betétbiztosítás kártalanítási plafonjának megemlése) is kiválhatnak ilyen hatást, de az egyedi beavatkozások (a rossz eszközök kivásárlása, az állami garanciavállalás és tőkejuttatás) bizonyosan módosítják a versenyhelyzetet. Ezért van nagy jelentősége az állami bankmentések átláthatóságának, valamint annak, hogy a döntéshozatal során a morális kockázatot és a versenytorzító hatásokat külön is mérlegetljék.

Az állami bankmentések azonban – a bankszektor általunk tárgyalt sajátosságai miatt – nem olyan módon és mértékben torzítják a versenyt, mint más ágazatokban a hasonló intézkedések (*Adle–Kavanagh–Ugryumov* [2010]). A szektoron belüli és kívüli fertőzésveszély miatt ugyanis *a versenytárs bankok is haszonélvezői* annak, ha kudarcot vallott társukat megmentik. Ez a hatás lehet közvetlen, ha a rivális bank hitelezője a bukott banknak, illetve közvetett, ha a versenytárs bank ügyfeleit is veszélyezteti egy, a gazdaságra tovaterjedő válság. Emiatt egy jelentősebb bank kudarca esetében nehéz azzal érvelni, amivel más iparágakban működő cégeknél szokásos, hogy a versenytársai a piacról való távozásában lennének érdekelték. Épp fordítva: a bankok jobban járnak a rendszerfontosságú riválisuk piacon maradásával, függetlenül attól, hogy az hatékonyan működik, vagy sem. A gazdaság és a bankrendszer megmentéséből fakadó előny ellentételezi az ilyen bankok állami támogatásának versenytorzító hatását – legalábbis rövid távon.³

A magyar bankrendszer versenyhelyzete a válság előtt

Piacszerkezet és verseny

A magyar bankpiacon a koncentráció foka a kilencvenes évek második felétől gyengeközepes, az EU-ra jellemző átlaghoz közeli (*1. táblázat*). Bár a banki mérlegfőösszegekkel mért koncentrációs mutatók a kétezres években stagnáltak, ez azonban nem jelent változatlanságot a piaci erőviszonyokban. Míg a belépések (főként leánybank-alakítás formájában) és a piaci erőviszonyok lassú kiegyenlítődése mérsékelte a koncentráció fokát, addig az összeolvadások és a piacról való kilépések (amelyek többnyire a fontosabb üzletágak és ügyfélkörök átvételével jártak) növelték a koncentrációt.

³ Az Európai Bizottság bankmentéseket engedélyező döntéseiben is ez a szemlélet fedezhető fel, bár intézkedéseket írnak elő az állami támogatások versenytorzító hatásainak minimalizálása érdekében.

1. táblázat

A bankpiaci koncentráció* alakulása az EU-ban és néhány tagországban**

Ország	Herfindhal–Hirschman-index (HHI)***			Az öt legnagyobb bank (C5) részesedése		
	2003	2005	2007	2003	2005	2007
Magyarország	783	795	839	52	53	54
Ausztria	557	560	527	44	45	43
Csehország	1187	1155	1100	66	66	66
Dánia	1114	1115	1120	67	66	64
Görögország	1130	1096	1096	67	66	68
Hollandia	1744	1796	1928	84	85	86
Portugália	1043	1154	1097	63	69	68
Svédország	760	845	934	54	57	61
Szlovákia	1191	1076	1082	68	68	68
EU-27 átlaga	1145	1135	1102	54	59	59
GMU-13 átlaga	983	1029	1006	54	55	55

* A mérlegfőösszegek szerint.

** Magyarországhoz hasonló méretű (lélekszámú) tagországok.

*** A mutató magyarázatát lásd a 4. lábjegyzetben.

Forrás: ECB [2008].

Az érintett piacokra elkülönítetten számított mutatók azt jelzik, hogy néhány fontos részpiac a szolgáltatást nyújtók szaporodása ellenére erősen koncentrált maradt. A piaci koncentráció mérésére leginkább alkalmas Herfindhal–Hirschman-index (HHI)⁴ a lakossági betétek és fedezett hitelek piacain 2006-ig meghaladta a kritikus értéknek tekintett 1800-at, és csak ezután süllyedt a közepes fokú koncentrációt jelentő szintre (*Banai–Király–Nagy* [2010] 114. o.). Egyes, a bankok szűkebb köre által nyújtott hitelfajtáknál különösen magas volt a koncentráció: 2006-ban a forintban fennálló lakáshiteleknél 3300, a forint és svájci frank személyi hiteleknél 2500, az áruhiteleknél pedig csaknem 4000 volt a HHI értéke (vö. *MNB* [2007]).⁵

A banki mérlegfőösszeg és a fontosabb mérlegtételek (hitelek, betétek) mellett a koncentrációnak fontos mutatója a szektorbeli profiteloszlás a piaci szereplők között. A válság előtti utolsó évben, 2007-ben a bankszektor adózott eredménye nagyobb fokú (a HHI alapján kifejezetten magas) koncentrációt mutatott, mint a hitelek vagy a betétek (2. táblázat).⁶ Ez közvetve azt jelzi, hogy Magyarországon a nagyobb piaci részesedésű

⁴ A mutató a piaci szereplők (itt: bankok) százalékos piaci részarányának négyzetösszegeit összesíti, vagyis értéke egyrészt a piaci szereplők számától függ, másrészt attól, hogy mennyire egyenletesen vagy egyenlőtlenül oszlanak el a vizsgált piacon. Minél kevesebben vannak és minél egyenlőtlenebb az eloszlásuk, annál magasabb a mutató értéke, és fordítva. Az Egyesült Államokban alkalmazott versenyszabályokat követő, általánosan elfogadott kritériumrendszerben magas koncentrációról a HHI 1800-as értéke felett, közepes fokúról az 1000–1800 közötti sávban, alacsony fokú koncentrációról pedig 1000 alatt beszélhetünk (vö. *DoJ* [1992]).

⁵ A bankok nem egyforma aktivitással vesznek részt a különböző részpiacokon, amire részben a korábbi oligopolisztikus piacon megszerzett („örökölt”) pozíció ad magyarázatot (például az OTP erős pozíciója a lakáshitelek piacán), részben az anyabanki háttér (például Budapest Bankot, a Credigent és a Cetelem Bankot a fogyasztási hitelezésben erős anyabankjaik hozták erős pozícióba az áruhitelek piacán).

⁶ A publikus egyedi banki adatokból végzett saját számítások eredményei nem feltétlenül egyeznek az EKB vagy az MNB által közölt mutatókkal, mivel feltehetően nem azonos módon vesszük számba a magyarországi hitelintézeteket. A mi számításainkban például az OTP-t a belföldi alapüzletágait jelentő intézmények konszolidált adataival reprezentáljuk, és nem tekintjük önálló piaci szereplőnek jelzálogbankját és lakás-takarékpénztárát.

bankoknak inkább van lehetőségük arra, hogy az átlagosnál jövedelmezőbb üzletágakban (például folyószámla-vezetés és az azzal járó olcsó, látra szóló folyószámlabetét-, illetve magas kamatú folyószámlahitel-állomány) kiemelkedő részesedést érjenek el. A válság első évében, 2008-ban megváltozni látszik a helyzet, minthogy a nagyobb bankok relatíve nagyobb veszteségeket könyveltek el. A válság igazi hatása azonban a 2009. évi mérlegekből lesz majd látható.

2. táblázat

A bankpiaci koncentráció fokának mutatói 2007-ben és 2008-ban

Kritérium	Koncentrációs mutató* (százalék)			HHI
	C1	C3	C5	
	2007			
Eszközök	20,3	42,1	62,1	1013
Hitelek	19,4	42,9	64,9	1061
Betétek	27,8	49,9	69,2	1338
Adózott eredmény	40,8	58,4	70,9	2060
	2008			
Eszközök	18,8	42,4	63,4	1037
Hitelek	17,8	44,4	65,5	1080
Betétek	25,8	51,0	69,1	1306
Adózott eredmény	40,7	57,6	74,6	2055

* A legnagyobb piaci részesedésű (C1), három legnagyobb (C3), illetve öt legnagyobb (C5) bank együttes részesedése az adott kritérium szerint.

Forrás: PSZÁF-adatok alapján saját számítás.

A koncentrációs mutatók egy részének kedvező mértéke, illetve más részének mérséklődő tendenciája ellenére a létrejött piacszerkezet nem nyújt igazán kedvező terepet a verseny számára, mivel ha mérséklődött is, de még mindig fennmaradt a bankpiac *oligopolisztikus* jellege. A háború után kiépített központosított bankrendszer lassan erodáló-dó öröksége a piacvezető OTP dominanciája fontos lakossági üzletágakban. Miközben a legnagyobb banknak a szektor mérlegfőösszegében mért súlya folyamatosan csökkent a nyolcvanas évek vége óta, egyes fontos piaci szegmensekben (a lakossági betétekben és folyószámla-vezetésben, továbbá a lakáshitelezésben) még 2006-ban is 40–60 százalék között volt a részesedése. A nagyobb versenytársak részesedése ugyanakkor alig haladta meg a 10 százalékot, vagyis a távolság jelentős maradt a piacvezető és a többi bank között.⁷ De még az összesített betétek és hitelek piacain is a másodvonalban versengő többi nagybank 2-2,5-szeresére rúgott az OTP piaci súlya (3. táblázat).

A kilencvenes évektől eltérően, amikor a legnagyobb bank pozícióját a piacra lépő új bankok erodálták, a 2000-es években elsősorban a fúziók és felvásárlások módosították a piac szerkezetét. Magyarország esetében ezért a piaci konszolidáció a verseny szempontjából inkább előnyös, mint hátrányos hatással járt: azzal, hogy mérsékelte a piacvezető bank túlsúlyát, kiegyensúlyozottabbá tette a versenyben álló bankok mezőnyét. Az OTP Jelzálogbank megjelenésével előálló pozícióváltozást azonban a többi bank térnyerése sem tudta ellensúlyozni, így a lakáshitelek piacán a verseny szempontjából inkább romlott a piacszerkezet (Ócsi–Somogyi–Várhegyi [2007]).

⁷ A piaci szereplők számára fontos motivációt jelentő *meztámadhatóság* miatt a verseny szempontjából van jelentősége a piacvezető és a második legnagyobb bank közötti távolságnak (Molyneaux [1999]).

3. táblázat

A jelentősebb bankok piaci részesedése, 2007 és 2008 (százalék)

A bank neve	Eszközök Hitelek Betétek			Eszközök Hitelek Betétek		
	2007			2008		
OTP*	20,3	19,4	27,8	18,8	17,8	25,8
Kereskedelmi és Hitelbank	10,6	10,8	11,2	12,1	10,2	13,4
CIB Bank**	11,2	12,7	9,9	11,5	13,9	9,9
MKB Bank	10,8	12,0	9,3	10,9	12,7	8,3
Raiffeisen Bank	9,1	10,0	10,9	10,1	10,6	11,8
Erste Bank Hungary	8,9	9,2	7,5	10,0	10,6	7,2
UniCredit Bank***	6,8	6,5	6,7	6,7	6,8	7,2
Budapest Bank	3,6	4,0	4,0	3,6	4,3	6,1
FHB****	2,7	3,4	0,0	2,6	1,8	0,3
Citibank	3,0	1,1	3,2	3,0	1,0	3,1
Magyarországi Volksbank	1,6	1,7	1,9	2,0	2,0	1,9
Takarékbank	1,3	0,8	0,2	1,4	0,9	0,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* A hazai alaptevékenységhez tartozó leányokkal (OTP Jelzálogbank, OTP Lakástakarék-pénztár) együtt, konszolidált.

** 2007-ben becsült értékek: az Inter-Európa Bankkal együtt számítva, amelyet abban az évben megvásárolt és 2008-ban beolvadt.

*** Jelzálogbank leányával együtt.

**** Kereskedelmi bank leányával együtt.

Forrás: PSZÁF-adatok alapján saját számítás.

A lakossági piacokon fennmaradt egyenlőtlen piacszerkezet az árazásban jó terepet nyújtott a „vezető–követő elv” működtetésére (*Javaslatok a lakossági... [2006]*). A piacvezető bank árainak követése azért lehetett – átmenetileg legalábbis – ésszerű stratégia a másodvonalba tartozó intézményeknek, mert a nagy jövedelemtartalmú árazás biztosította a fejlesztések megtérülését a lakossági üzletágat megkésve és „erőltetett menetben” kiépítő bankok számára. Eközben a piacvezető bank, amelynek Magyarországon már nem volt szüksége hasonló arányú fejlesztésekre, kiemelkedő jövedelmezőséget produkálhatott.

A piaci struktúrával összhangban állnak a magyarországi bankpiaci verseny modellbecsléseinek eredményei. A kétezres évek első felében végzett rugalmassági számítások szerint a lakossági piacokat oligopolisztikus árazás jellemezte (*Várhegyi [2003]*, *Horváth–Krekó–Naszódi [2004]*, *Móré–Nagy [2004]*). A marginális költségek vizsgálata azt mutatta, hogy bizonyos piacokon az ár–költség marzs a kartellmegoldáshoz közel vagy a fölött volt. A fogyasztói hitelek (folyószámlahitel, áruhitel, személyi kölcsön) esetében egyöntetűen alacsony fokú versenyt jelzett a 2004–2005. évekre végzett modellbecslés, a lakossági betétek esetében pedig a látra szóló betétek piacán volt gyenge a verseny (*Molnár–Horváth–Nagy [2006]*, *Öcsi–Somogyi–Várhegyi [2007]*).

Az árakon alapuló verseny hiánya azonban nem jelentette a verseny teljes hiányát, mivel a nem ár alapú verseny érzékelhetően nőtt. A szakértők körében elfogadott vélemény, hogy a bankpiacra tipikusan nem az árverseny jellemző, hanem a verseny más formái (*nonprice competition*), valamint az összejátszó (*collusive*) magatartás (*Lucket [1996]*). Ennek jó példája az első osztályú adósok számára gyakran egységesen megállapított kamat (*prime rate*), amely versenyjogi szempontból sem kifogásolható.

A kétezres években a nem ár jellegű verseny erősödése kezdetben a *költségalapú* versenyben jelentkezett, és elsősorban az értékesítési csatornák bővítésében öltött testet. A hálózatfejlesztéssel és marketingtevékenységgel a – korábban főként a vállalati piacokon aktív – bankok előbb a lakossági hitelpiacot, később a betétek piacát vették célba. Az évtized közepén, amikor a forintalapú jelzáloghitelezés a lakáshitelek kamattámogatásainak visszanyesése miatt kifulladt, mindinkább teret nyert a *kockázatalapú* verseny, kezdetben a devizahitelezéssel, később az ügyfél- és hitelezési kockázatok növelésével [a jövedelemvizsgálat elhagyása, a hitel/fedezet arány (*loan to value, LTV*) növelése, a növekvő törlesztés/jövedelem arány], vagyis a prudenciális szempontok fellazításával. Mindez mérsékelte a piacvezető OTP jelentős fölényét a lakossági piacon, különösen a betétek és a jelzáloghitelek esetében csökkent a koncentráció (*Banai–Király–Nagy* [2010], *MNB* [2008]).

Jövedelmezőség és verseny

A magyar bankpiacon megfigyelhető gyenge árverseny, valamint a bankok kockázatalapú versenyével fűtött hitelexpanzió hatása a bankszektor kiemelkedő jövedelmezőségében is megmutatkozott. A szektor 20 százalék fölötti átlagos tőkemegtérülése reálértelemben (az inflációs hatás kiszűrésével) is az euróövezeti nagybankokéhoz hasonló, 17-18 százalék körüli megtérülést mutatott, jöllehet a magyar bankok komoly méretgazdaságossági korlátokkal működnek, amit a nemzetközi összehasonlításban magas költséghányad is tükröz (*ECB* [2007], *Várhegyi* [2007]). Közép-kelet-európai összevetésben is jónak mutatkozott a hazai jövedelempozíció: az évezred első felében a magyar bankszektor produkálta a legmagasabb eszközarányos jövedelmezőséget a térségben (*RZB* [2006], [2008]). A jövedelmezőségi mutatókban a válság éveit hozták törést, amikor felgyorsult az eszközarányos kamat- és jutalékeredmény csökkenése, és hatásukat már a fajlagos költséghányad csökkenése sem tudta ellensúlyozni (*4. táblázat*).

4. táblázat

A magyar bankszektor jövedelmezősége és hatékonysága a válság előtt és alatt*

Megnevezés	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Kamateredmény (kamatmarzs)	3,9	3,9	3,6	3,3	2,7	2,6
Jutalékeredmény	1,3	1,3	1,2	1,1	0,9	0,9
Működési költség	3,0	2,9	2,7	2,7	2,4	2,0
Értékvesztés és kockázati céltartalék változása	-0,4	-0,2	-0,4	-0,5	-0,5	-1,5
Adózott eredmény (ROA)	2,0	2,0	1,8	1,5	0,9	0,7
<i>Sajáttőke-arányos eredmény (ROE)</i>	<i>23,4</i>	<i>22,7</i>	<i>22,3</i>	<i>16,5</i>	<i>13,3</i>	<i>9,4</i>

* Az átlagos eszközök százalékában kifejezett értékek.

Forrás: Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete.

A lakossági bankpiacon megfigyelhető árazási visszasságokból elsősorban a folyószámla-vezetésben jelentős piaci súlyt képviselő bankok profitálhattak, mindenekelőtt a piacvezető OTP. 2004-től a magas és gyakran változó forintkamatok is segítették, hogy a lakossági piacokon erős pozíciójú bankok egyrészt az alacsony kamatozású látra szóló betétek, másrészt a pénzügyi kamatváltozásokra rugalmatlanul reagáló, ragadós árazás révén tegyenek szert kiemelkedő jövedelemre. Mindez 2007-ig a bankszektor összesített eredményének és azon belül elsősorban a jutalékeredménynek a bankok közötti megoszlásában is tükröződött (*5. táblázat*).

5. táblázat

A jelentősebb bankok részesedése a szektor eredményéből (százalék)

Bank neve	Kamat- eredmény	Jutalék- eredmény	Adózott eredmény	Kamat- eredmény	Jutalék- eredmény	Adózott eredmény
	2007			2008		
OTP*	32,2	35,7	40,8	32,4	37,4	40,7
Kereskedelmi és Hitelbank	7,0	11,9	10,6	7,9	9,9	8,0
CIB Bank**	7,2	7,4	8,7	7,5	8,8	8,6
MKB Bank	8,9	5,6	4,9	9,9	5,1	2,2
Raiffeisen Bank	7,5	8,8	7,0	5,8	8,9	6,9
Erste Bank Hungary	8,6	8,1	7,5	8,1	7,6	8,3
UniCredit Bank***	4,7	9,0	6,4	4,6	9,8	8,9
Magyar Fejlesztési Bank	5,7	6,5	2,1	6,4	7,0	3,8
Budapest Bank	2,0	-0,7	1,3	2,0	0,9	2,1
FHB****	3,7	4,7	4,4	3,8	4,7	5,1
Citibank	1,4	1,4	0,4	1,6	1,4	0,6
Magyarországi Volksbank	0,1	0,8	0,4	0,2	0,7	0,2
Takarékbank	1,8	-1,6	2,1	2,0	-1,9	2,4
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

* A hazai alaptévékenységhez tartozó leányokkal (OTP Jelzálogbank, OTP Lakástakarék-péztár) együtt, konszolidált.

** 2007-ben az Inter-Európa Bankkal együtt, amelyet 2008-ban beolvasztott.

*** Jelzálogbank leányával együtt.

**** Kereskedelmi bank leányával együtt.

Forrás: PSZÁF-adatok és banki beszámolók alapján saját számítás.

A bankoknak a fontosabb profitforrások szerinti részaránya nincs összhangban az eszközökből vagy a hitelekből, illetve betétekből való szektorbeli részarányával (vö. a korábbi 3. táblázattal), amiben – a hatékonysági eltérések mellett – az árazásból fakadó előnyök kihasználására módot adó piaci pozíciók is szerepet játszanak. Különösen a lakossági forintbetétek négyötödét kitevő, többnyire látra szóló folyószámlabetétek, illetve a magas kamatozású folyószámlahitelek nyújtanak lehetőséget a kamatmarzs szélesítésére. A látra szóló betétekben a 2,8 millió folyószámlát vezető OTP Bank 42 százalékkal részesedett a piacon (vö. *OTP [2009a]*) – ez döntő szerepet játszhatott abban, hogy 28 százalékos betétpiaci és 19 százalékos hitelpiaci súlyával a szektor kamateredményének 32, jutalékeredményének pedig 36 százalékát tudhatta magáénak 2007-ben.

A 2008-as éves eredményekben már a válság hatása is megmutatkozik, bár még csak korlátozott mértékben: a piacvezető OTP például még növelni is tudta részesedését a jutalékbevételekből, miközben az adózott eredményből annak ellenére kisebb részt tudott kihasítani, hogy azt a Garancia Biztosító eladásából befolyt 128 milliárd forint is gyarapította. A válság valódi hatásait a 2009. évi beszámolók tükrözik.

A válság megjelenése a bankrendszerben

A válság megjelenési formái és működési mechanizmusai

A 2007 nyarán az amerikai ingatlanpiaci buborék kipukkadásával kirobbant hitelválság az első időben még alig érintette a magyar bankszektort. A pénzügyi piacok fejletlensége miatt itt nem terjedtek el azok a strukturált pénzügyi termékek, amelyek járványszerűen

fertőzték végig a világot, és a bennük elrejtett kockázatok felszínre jutásával mindenütt súlyos rombolást okoztak (Király–Nagy–Szabó [2008]). A közvetett hatások azonban már ekkor sem kímélték a magyar gazdaságot, és a globális pénzügyi piacokhoz legszorosabban kapcsolódó bankrendszerét. 2008 szeptemberéig a hazai bankok, ha a pénzügyi befektetők apadó kockázati étvágya miatt drágábban is, de hozzájutottak a kialakult hitelezési szintjüknek megfelelő forrásokhoz.

A döntő változást a negyedik legnagyobb amerikai befektetési bank, a Lehman Brothers összeomlása hozta, ami októberben általános bizalmi válságot robbantott ki a világ pénzügyi piacain, gyökeresen megváltoztatva a finanszírozási feltételeket (Király [2008]). A bankok még a jó minőségű pénzügyi intézeteknek sem mertek hitelt nyújtani, mert nem tudhatták, melyiküknél vannak elrejtve az amerikai ingatlanpiac összeomlásával értéküket veszített „mérgezett” értékpapírok. A Lehman bukása előtt a hitelezők még számíthattak arra, hogy a bajba jutó nagyobb pénzügyi intézeteket végszükség esetén állami mentőöfvel felszínre tartják, ez a remény azonban elszállt, s a teljes bizalmatlanság közepette kiszáradtak a bankközi hitelpiacok.

Magyarország annak ellenére került a nemzetközi hitelválság által erősen sújtott országok táborába, hogy nemcsak a krízis kialakulásában, de még annak tovagyűrűzésében sem volt szerepe. A magyar bankok nem (vagy csak minimális mennyiségben) vásároltak és forgalmaztak amerikai „mérgezett” értékpapírokat, ezért nem járultak hozzá a likviditási válság eszkalációjához. Mégis, a gazdaság sebezhetősége miatt a hitelválság különös erővel érintette Magyarországot – és annak bankszektorát is.⁸

A sérülékenység jelentős mértékben a 2001–2006 között folytatott fogyasztásösztönző gazdaságpolitikára vezethető vissza, amely a pénzügyi egyensúlyok megbomlásához és az ország kockázati besorolásának romlásához vezetett (lásd például Merrill Lynch [2008a], [2008b]). A magyar gazdaság és benne a bankrendszer sebezhetőségét a megtakarításoktól mind jobban elrugaszkodó hitelezési expanzió is növelte, aminek hatására a korábbi 110–120 százalék közötti értékről 150 százalékra emelkedett a hitel/betét arány, és jócskán meghaladta a hasonló fejlettségű országokét (MNB [2009a]). A hitelezés gyors felütése a kockázatok növekedésével járt együtt, mivel a kihelyezésekért folyó versenyben a bankok egyre kevésbé voltak tekintettel az adósok hitelképességére – ezt a hitelfedezettel (többnyire jelzálogfedezettel) pótolták, eltekintettek a jövedelemvizsgálattól, miközben folyamatosan növelték a hitel/fedezet arányt és a hitelek futamidejét. Noha a devizaalapú hitelezéssel együtt járó árfolyamkockázatot a banki és felügyeleti stresszteszték is rendszeresen mérték, nem számoltak a forint jelentősebb (30 százaléknál nagyobb) mértékű gyengülésével. A bankok és az őket felügyelő hatóságok is alulbecsülték a hitelboommal járó kockázatokat, ami a nemzetközi hitelválságban megnövelte a magyar bankszektor sérülékenységét.

A válságkezelés és a verseny viszonya szempontjából érdemes kiemelni, hogy az amerikai másodrendű (*subprime*) hitelpiacról kiindult, majd a fejlett nyugati pénzügyi rendszereken keresztül Magyarországra is gyorsan elért *hitelválság értelemszerűen elsőként és a legnagyobb erővel a bankrendszert érintette*. Ez az oka annak, hogy a kormányzati válságkezelés középpontjában Magyarországon is a bankrendszer működőképességének fenntartása állt – amit természetesen jegybanki szerepvállalás is kiegészített. Ez az oka annak is, hogy a Magyarországon kezdetben bankközi likviditási krízisként megjelent válság a gazdaság többi szereplőjét elsősorban a hitelezés megbénulásán, a hitelállomány visszaesésén, illetve a hitelezési feltételek szigorodásán keresztül érte el.⁹

⁸ A magyar gazdaság és bankrendszer sérülékenységéről lásd Király–Nagy–Szabó [2008], Várhegyi [2008], [2009], Fenyő–Várhegyi [2010].

⁹ A devizaárfolyamok változásait kiszűrve a bankszektor vállalati hitelállománya 8,7 százalékkal, a háztartásoké 5,5 százalékkal csökkent 2009-ben (vö. PSZÁF [2010]). A banki hitelezői magatartásnak a válság során megfigyelhető változásairól képet kapunk az MNB hitelezési felméréseiből: MNB [2009a], [2009b], [2009c], [2010a].

A válság bankszektorra gyakorolt közvetlen hatásait – a források egy részének (bankközi, anyabanki betétek és hitelek) befagyását, illetve drágulását – később a meglévő és potenciális adósok gyorsan megemelkedő kockázata követte. Önerősítő folyamatban a hitelezés akadozása és feltételeinek szigorodása rontotta az adósok helyzetét, és tovább mélyítette a recessziót, miközben a gazdaság hanyatlása csökkentette a bankok hitelezői képességét és hajlandóságát, ami tovább erősítette a gazdaság összehúzódását. Ezt az *ördögi kört* voltak hivatottak megtörni a különféle válságkezelő állami beavatkozások.

A magyar gazdaság zsugorodása és a hitelszűke módosította a *bankpiacon belüli viszonyokat* is. Már 2008 őszén megindult a betétes piac újrafelosztása: a korán ébredők akciós ajánlatokkal kezdték „levadászni” a belföldi forrásokkal jobban ellátott pénzintézetek ügyfélkörét. A forrásszűke a hitelpiacon is hozott némi átrendeződést, aminek hatásait a 2009. évi pénzügyi beszámolók tükrözik: pozícióját a legjobban (1,4 százalékponttal) az OTP növelte, a külföldi leánybankok közül az MKB és az Erste tudott éremleges (0,9, illetve 0,8 százalékpontos) javulást elérni (lásd később a 6. táblázatot).

A válság hatása a külföldi anyabankok viselkedésére

A hitel/betét arány „elszaladásának” okai közül témánk szempontjából érdemes kiemelni, hogy a magyar bankok külföldi tulajdonosai számára a válságot megelőző években *előnyös volt* nálunk forrást elhelyezni, mivel az oligopolisztikus magyar piacon a kamatmarzsok minden termékben és devizában jelentősen meghaladták a nyugati szinteket, a keletkező nyereséget pedig a csoporton belül rugalmasan tudták mozgatni. A devizaalapú hitelezés felfutását keresleti oldalról segítette, hogy a magas forintkamatok és a valutastabilitás – jegybanki politika és kommunikáció által is táplált – illúziója elfedte a devizaadósságban rejlő kockázatot. Az áralapú verseny és a lakosság pénzügyi kultúrájának alacsonyabb foka is lehetőséget teremtett a magasabb kamatmarzsok kialakítására, így a nyugati anyabankok a kelet-európai leányaik devizahitelezési expanzióját a profitnövelés mellett piacszerzésre is használták.

Mindezt egy csapásra megváltoztatta a hitelválság nyomán kialakult likviditási krízis, amely rövid időn belül szűkebbre szabta az anyabanki forrásokat a leánybankok számára. A megfelelő lejáratú és valutanemű források megújításának problémája különösen súlyos formában jelentkezett Magyarországon, ahol a gazdaság (egyensúlyi és növekedési) nehézségei és a túlértékelt valuta között feszülő ellentmondás miatt még a valuta elleni spekuláció veszélye is fenyegetett. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a magyar kormánynak és a jegybanknak már 2008 októberében az IMF-hez és az Európai Unióhoz kellett fordulnia segítségért, ahonnan összesen 20 milliárd euró összegű hitelt kapott.

Bár a magyar bankok túlnyomó többsége mögött tulajdonosként jó pozíciójú, hosszú távon elkötelezett nyugat-európai anyaintézetek álltak, a pénzügyi krízis őket is nehéz helyzetbe hozta, sokuk komoly likviditási problémával küszködött. A magyar (és más kelet-európai) leánybankok helyzetét ráadásul a válság mélyülésével párhuzamosan eluralkodó gazdasági „nacionalizmus” és rövidlátás is súlyosbította. A bankközi hitelezés feltámasztására októberben létrejött európai megállapodás ugyanis csak az euróövezetben működő bankok egymás közötti hitelei és betétei számára teremtett garanciát, nem terjesztette azt ki a kelet-európai tagországokban ténykedő leánybankoknak nyújtott hiteleikre. A „centrum” ezzel a diszkriminatív döntéssel nemcsak magára hagyta az unió „perifériáján” működő bankokat, hanem a kockázati különbségek növelésével még rontott is a helyzetükön. Aki ugyanis az EU-garanciával nem védett kelet-európai bankoknak hitelt nyújt, az saját kockázati besorolását rontja. Hasonlóképpen az EKB sem nyitotta meg a

kelet-európai EU-tagországok számára a devizacsere-piacot és a repóablakot, amivel a kelet-közép-európai régiót teljesen elszigetelték (Surányi [2008] 597. o.).

A közép-kelet-európai régióban legaktívabb bankok együttes fellépése,¹⁰ az anyaországok kormányai, felügyeleti és az EKB vezetői körében a távlatosabb érdekek előtérbe kerülése, továbbá az érintett országok jegybankjainak a devizalikviditásért tett segítő lépései végül enyhítették a válságnak a térség bankjait érintő hatását. Az MNB adatai azt jelzik, hogy a külföldi anyabankok jelentős szerepet vállaltak a likviditási válság hatásainak tompításában: 2008 utolsó negyedében közel hárommilliárd euróval növelték leánybankjaik finanszírozását (Banai–Király–Nagy [2010] 123. o.). Hasonlóképpen, ahol szükségessé vált, tőkeemeléssel, illetve a profit visszaforgatásával teremtették elő a biztonságos működéshez szükséges tőkeszintet.¹¹ Ennek köszönhető, hogy a 2008 végi 11,2 százalékos tőkeemelés 2009 végére 12,9 százalékra emelkedett.

Alkalmazkodás a válsághoz

A válság mindennek ellenére komoly *alkalmazkodásra* kényszerítette a bankokat, ami elsősorban a kockázatokat jelentős mértékben megnövelő, magas hitel/betét arány csökkentésében öltött testet. Ennek legkézenfekvőbb eszköze a hitelezés visszafogása, de a jövedelmezőség fenntartása érdekében a bankok igyekeztek a hangsúlyt a betétek növelésére helyezni. 2008 végétől a betétgyűjtési verseny mind forintban, mind devizában felerősödött a bankok között, és ez sikeresen járult hozzá a hitel/betét arány kockázatos szintjének mérséklődéséhez. A külföldi anyabankkal nem rendelkező OTP-nél eleve mérsékelt volt ez az arány, ezért nála nem vagy kevésbé volt szükség a hitelállomány csökkentésére; itt az összhang megteremtéséhez elegendőnek bizonyult a betétek növelése.

Az alkalmazkodás jele volt, hogy a kockázatok csökkentése érdekében a bankok szigorították a hitelezés feltételeit: csökkentették a hitel/fedezet arányt, megnövelték a sajáterő-követelményt, a hitelképességi vizsgálat során újból általánossá tették a jövedelemvizsgálatot. A bankok egyes üzletágakat – elsősorban az ingatlanprojekt-finanszírozást – gyakorlatilag befagyasztottak a hitelezés leállításával (Brückner [2009]). Esetenként sor került a már megítélt hitelek felmondására, a szerződések egyoldalú, az ügyfél számára hátrányos módosítására, ha ilyenekre a jogszabályok, illetve jogi kiskapuk lehetőséget adtak.¹²

A válság hatására a korábbiaknál is nagyobb hangsúlyt kapott a költségek csökkentése. Ezt elsősorban a megemelkedő forrásköltségek tették szükségessé,¹³ ráadásul ezek áthárítása az adósokra a lanyguló hitelkereslet és növekvő hitelezési kockázat mellett egyre nehezebbé és kockázatosabbá vált. 2008 késő ősztől a bankok sorra jelentették be több száz fős létszám-leépítési programjaikat, és vizsgálták felül hálózatbővítési terveiket.

¹⁰ Kilenc bank (az osztrák Erste és Raiffeisen, az olasz Intesa Sanpaolo és UniCredit, a német Bayerische Landesbank, a belga KBC, a francia Société Générale, a svéd Swedbank és a görög EFG Eurobank) együttes fellépéssel próbált nyomást gyakorolni az Európai Unió és az Európai Központi Bank döntéshozóira annak érdekében, hogy a válság leküzdésére foganatosított intézkedéseiket az eurózónán kívülre, így régiónkra is terjesszék ki. Céljuk az volt, hogy itt is újraindulhasson a hitelezés, illetve enyhülhessenek a likviditási problémák.

¹¹ A tőkeemelésekre többnyire már 2009 első félévében sor került. Az MKB a német állam és a bajor tartomány által megsegített BLB-től kapott az év elején mintegy 26,5 milliárd forintos tőkepótlást, a CIB Bankban az olasz tulajdonosa 150 millió eurós (42 milliárd forint) tőkeemelést hajtott végre. A K&H-ban a brüsszeli anyabank, a KBC Bank emelt tőkét 7,5 milliárd forint értékben, a Raiffeisen Bankot pedig osztrák „nagyanyja” erősítette meg 20 milliárd euró (mintegy 6 milliárd forint) alárendelt kölcsöntőke nyújtásával.

¹² Az egyoldalú szerződésmódosítások elharapózó gyakorlata a szabályozók és a közvélemény körében is egyre nagyobb ellenérzéseket szült 2009 tavaszán-nyarán, ami felgyorsította a bankszektor önszabályozó eszközöként működő magatartási kódex létrehozásának évek óta húzódó folyamatát (vö. Várhegyi [2009b]).

¹³ A bankvezetők szerint a külföldi anyabankoktól érkező források költsége már 2008 ősztől 2,5 százalékponttal emelkedett (Papp [2009]).

A kormányzati és jegybanki válságkezelő intézkedések jellemzői és hatása

A válságkezelő intézkedések általános jellemzői

A bankok pénzügyi helyzetének stabilizálását célzó kormányzati és jegybanki intézkedések általában igen sokrétűek, és többféle szempont alapján is osztályozhatók. Ha elsősorban a versenyhelyzetre gyakorolt hatások szerint próbáljuk megkülönböztetni az állami segítség egyes formáit, akkor *három főbb típust* emelhetünk ki.

1. A szektor egészét érintő *szabályozási változások*. Bár ezek is eltérő módon érinthetik a különböző tevékenységi és ügyfélstruktúrájú, illetve eszköz–forrás szerkezetű bankokat, mégis alapvetően *versenysemlegesnek* nevezhetők. Ilyen lehet például a betétbiztosítási sémák módosítása (erre mindenütt sor került), vagy a kötelező tartalékráta enyhítése (erre Magyarország példa). A betétbiztosítási plafon megemelése egyfelől fontosabb volt a lakossági betétekre jobban ráutalt bankok számára, ugyanakkor – mivel ennek díját végül a bankok eleve betétarányosan fizetik meg – akár semleges hatású is lehet.

2. A szektor tagjaira *normatív módon meghatározott intézkedések*, mentő csomagok. A *szándékot tekintve általában ezek is versenysemlegesek*, de viszonylag könnyen megállapítható, hogy mely intézményeket érintenek jobban vagy kevésbé előnyösen, esetleg hátrányosan. A válságkezelés fő eszközének számító jegybanki likviditásnövelő intézkedések többsége valószínűleg ide sorolható, mivel elvileg bármely hitelintézet előtt nyitva állnak, de az egyes konkrét típusú intézkedésekre más és más mértékben van szükségük a különböző adottságú piaci szereplőknek. Például a devizacsere lehetősége fontosabb a külföldi háttérrel nem rendelkező bankoknak, mint a leánybankoknak.

3. Egyes piaci szereplők vagy csoportok számára kialakított *speciális szabályok vagy intézkedések*. Ezek nyíltan, kimondottan kedvezményezik az érintett szereplőket, tehát már előre tudottan *versenytorzító hatásúak*. Nyilvánvalóan idesorolhatók a kormányzati *tőkejuttatások, eszközkivásárlások vagy garanciák*, amelyek lehetőséget nyújtanak a tőkéjüket vesztett bankok számára, hogy tevékenységüket akár az addigi szinten is fenntartsák, és elkerüljék a piacvesztést. (Ettől részben független kérdés a tulajdonosokra gyakorolt hatás.) A verseny szempontjából külön kell választani azt az altípust, amikor az állami tőkejuttatás, az állami tulajdonszerzés *az irányításba való beleszólás jogával* is társul, hiszen ilyenkor a későbbi tevékenység során közvetlenül is érvényesül a kormányzati befolyás, illetve megnő a kísértés arra, hogy a kormány piacbefolyásolással is segítse tőkéje megtérülését.

Egy másik lehetséges tipizálás az intézkedéshez társuló *támogatások forrása és becsatornázásának módja*. A magyar bankok számára rendelkezésre álló támogatások egyik (összegében kisebbik) forrása közvetlenül a magyar állam folyó költségvetése vagy adóssága (mint a visszterhesen kapott IMF-kölcsön). Ám az életképesség biztosításában legáltalább ekkora szerepet játszik az a közvetett támogatás, amelyet a magyar bankok – a forrásaik megújításában vagy tőkeemelés formájában – azért élvezhetnek, mert anyabankjuk részesült az anyaország állama által nyújtott támogatásból. Ha például a német BayernLB nem jut állami segítséghez otthon, akkor aligha tudja biztosítani itteni leánya, az MKB talpon maradásához szükséges devizalikviditást és tőkeemelését.¹⁴

Ahhoz, hogy a magyar bankrendszer megsegítésére fordított állami segítség mértékét és módját megítélhessük, célszerű a nemzetközi környezetet is röviden bemutatni. A BIS összesítése szerint 2008 őszétől a világ 11 legfejlettebb országában 5000 milliárd dollár összegű, az éves GDP csaknem ötödét elérő mentő csomagokat hoztak létre, aminek 40

¹⁴ A többségi bajor tartományi tulajdonban álló BayernLB 10,5 milliárd eurós veszteségleírással 2008 végén vezette a német bankszektor „veszteséglistáját”, bár végül a német állami bankmentő csomagból 2009 februárjáig megszavazott 117 milliárd eurónyi garanciából 15 milliárddal részesült (Bleuel [2009]).

százalékát 2009 első félévében már el is költötték. A legnagyobb arányú, a GDP 54 százalékára rúgó tehevállalás az Egyesült Királyságban volt, aminek zömét már addig ki is fizették, de a kötelezettségvállalás Hollandiában is elérte a 45 százalékot (*BIS* [2009c]). Az Európai Bizottság összesítése szerint az EU tagállamai együttesen az éves GDP-jük 31 százalékára rúgó kötelezettséget vállaltak a bankszektoraik megsegítésére, amiből a tényleges kifizetés 2009 júniusáig elérte a GDP 12,6 százalékát. A jóváhagyott állami kötelezettségek legnagyobb hányadát a garanciavállalások tették ki: az Európai Unióban egészében az összes GDP 25 százalékára rúgtak, míg a tőkejuttatások az összes GDP 2,6 százalékát, a likviditásnyújtás 2,9 százalékát, a bukott követelések elengedése pedig 0,8 százalékát tették ki. Magyarországon a GDP 7,1 százalékának megfelelő mértékben vállalt kötelezettséget a kormány, ebből 5,9 százalékot tett ki a garanciavállalás, 1,1 százalékot a tőkejuttatás; ezekből 2009 közepéig a GDP 2,7 százaléka erejéig történt kifizetés (*EC* [2009a], [2009b]).¹⁵

A bankválságok kezelésére-megelőzésére elfogadott programok az idő során némi képpen változtak. A Lehman bankház 2008. szeptemberi összeomlásáig az *egyedi bankmentések* voltak a jellemzők, amelyek különlegességét az adta, hogy a rendszerkockázatúnak tartott kereskedelmi bankokon kívül befektetési bankok és biztosítótársaságok is részesültek benne. A Lehman bukását követően is megmaradtak az egyedi mentések, és ennek olyan szereplők is hasznélvezői lehettek, amelyek éppen a válságot használták ki arra, hogy felvásárlásokkal terjeszkedjenek.¹⁶ A válság eszkalálódásának időszakában az egyedi bankmentés módszereként mindinkább teret nyert az állami tulajdonszerzés (tőkeemelés révén), illetve az irányításba való beleszólás.

A Lehman-csődöt követően nyilvánvalóvá vált, hogy az egyedi mentések nem elégségesek a bajok orvoslására: összehangolt kormányzati programokra is szükség van. 2008 szeptemberétől-októberétől kezdve mind az Egyesült Államok, mind az Európai Unió kormányai sorra jelentették be átfogó bankmentő programjaikat. A betétes pánik megelőzése érdekében átfogó megoldásként *megemelték a betétbiztosítási plafonokat* (általában 50–100 ezer euróig, vagyis 2–4-szeres mértékben), aminek költsége ugyan közvetlenül a bankrendszert terheli, hiszen a betétvédelmi alapokat betétarányos banki befizetésekből töltik fel, végső mentsvárként azonban az állam is helyt állhat. Az európai kormányok többsége ráadásul 2008 októberében, a válság eszkalálódásakor, a biztosítási értékhatáron felül *vállalt állami garanciát* a bankbetétekre. Elsőként az ír kormány kezkeskedett az ír bankokban elhelyezett betétekre, aminek hatására megindult a határokon átnyúló forrásáramlás, főként a brit bankok kárára. A versenyhátrány leküzdése miatt végül csaknem az összes kormány garanciát vállalt az országában elhelyezett betétekre. Sok helyen a bajba jutott pénzüzetetek megsegítésére szolgáló likviditási alap létrehozásáról is döntöttek.

A konkrét támogatási formák a tartós hatások szempontjából két nagy csoportba sorolhatók. Az európai banktámogatási csomagok a betétbiztosítási rendszer kiterjesztésével, a bankközi források garantálásával és banki tőkeemelésekkel döntően *forrásoldali segítséget nyújtottak*, míg az Egyesült Államokban 789 milliárd dollár értékben jóváhagyott TARP (*Troubled Assets Relief Program*) csomag pénzüzeti részét döntően a problémás banki *eszközök állami felvásárlása* jellemezte.¹⁷ 2009 elejétől egyre több európai kormány

¹⁵ A nyolcvanas-kilencvenes években Európa-szerte felbukkanó rendszerszintű bankválságok leküzdésére több év alatt nyújtott állami ráfordítások általában az egyévi bruttó hazai termék 4–15 százalékát tették ki (a legalacsonyabb Svédországban, a legmagasabb Spanyolországban volt; Magyarországon a kilencvenes évek bankkonszolidációja az éves GDP mintegy 10 százalékára rúgott – *Várhegyi* [2002]).

¹⁶ Legjelentősebb példái az amerikai Citigroup, a Bank of America, a JP Morgan Chase. Az európai egyedi bankmentések alanyai között méreténél és mentési költségeinél fogva említést érdemel a brit RBS és HBOS, a holland ING, a német Hypo Real Estate (vö. *MNB* [2008] és sajtóközlemények).

¹⁷ Az eszközoldali konszolidáció másik módját, a garanciavállalást is alkalmazták az Egyesült Államokban (például a Citibank és a Bank of America esetében), Európában az ING eszközkonszolidációjában is szerepet kapott a módszer (*MNB* [2009a]).

is bejelentett eszköz kivásárlási programot, mivel ez hatásosabbnak bizonyult a bankközi piac bizalmának felélesztésére, valamint a hitelezőképesség helyreállítására.

Bár amint már a tanulmány elején szó volt róla, a bankmentéseknél a stabilitás – a versenytársakra is kiterjedő – érdeke az egészséges verseny hosszú távú szempontja fölé kerekedik, a bankok állami támogatása *versenysemlegességi aggályokat* is felvetett. Az Európai Bizottság ezért már 2008. október 13-án kibocsátott egy közleményt azokról a szabályokról, amelyeket a Bizottság a bankmentő csomagokra alkalmazni fog (EC [2008]).

A közlemény az EU-alapszerződés 87. paragrafus 3. bekezdés *b)* pontján alapul, amely a tagállami gazdaságok súlyos zavarainak orvoslására vonatkozik. A közlemény szerint az olyan általános módszereket, mint a betétekre vagy bankközi hitelekre vonatkozó garancia, 24 órán belül jóváhagyják, ha kimutatható, hogy az alkalmazott módszer a pénzpiacok stabilizálását szolgálja, és védőintézkedéseket tartalmaz a versenyre gyakorolt szükségtelen negatív hatásokkal szemben. Egyedi segítségnyújtásnál (garancia, tőkeinjekció vagy a rossz hitelek átvétele) speciális átstrukturálási tervet kell benyújtani. A Bizottság megkülönbözteti azokat a bankokat, amelyeknél a jelen válság ideje előtti fizetőképességi problémákat azoktól, amelyeknek már azt megelőzően strukturális gondjai voltak; az utóbbiaknál egyes üzleteik drasztikus csökkentése szükséges, míg az előbbieket e nélkül is folytathatják tevékenységüket.

A stabilitás rövid távú és a verseny hosszú távú érdeke közötti konfliktus mellett más feszültségek is keletkeztek a bankmentések gyakorlatában, amelyek közül itt a hitelezésre vonatkozó kormányzati kötelezettségek (*lending commitments*) és az állami támogatásokhoz kapcsolódó, versenyszempontú követelmények konfliktusa érdemel említést (Adler–Kavanagh–Ugryumov [2010]). A kormányok ugyanis – a gazdaság talpra állása, a recesszió megtörése érdekében – gyakran előírják a megsegített bankok számára, hogy meg kell őrizniük, esetleg még növelniük is kell a hitelezésben elfoglalt piaci pozíciójukat. Miközben a kormányzati válságkezelés szempontjából érthetőek ezek a megkötések, a bankverseny szempontjából éppen hogy a támogatott bank növekedésének korlátozására, tevékenységi körének szűkítésére lenne szükség.

A hazai intézkedések jellegzetes vonásai a verseny szempontjából

Magyarországon a válság kezelése kevésbé hívott életre a „normális” piacgazdasági megoldásoktól idegen, rendkívüli állami beavatkozásokat, mint a legtöbb fejlett országban. Ennek egyik oka kétségtelenül a súlyos egyensúlyi problémákból fakadó kényszer volt, ami egyaránt állított korlátot a költségvetési és a monetáris politika elé. Az ország 2008 októberében kieleződött pénzügyi-likviditási helyzetének oldására, a magyar bankszektor likviditási gondjainak kezelése és hitelezőképességének helyreállítása érdekében az MNB likviditásbővítő eszközöket bocsátott rendelkezésre. Ezek eleinte messze elmaradtak a Fed, az EKB vagy a Bank of England által alkalmazott, úgynevezett nem szokványos monetáris politikai eszközöktől, de idővel, észlelve a helyzet súlyosságát, a magyar jegybank is mind több ilyen módszert alkalmazott.

Az eszközök egyik részével a banki *devizaforrások* megújíthatóságát próbálták biztosítani a piaci likviditás szűkülése esetén. Ennek érdekében különféle lejáratú és kondíciójú forint–euró (illetve részben svájci frank) devizacsere-eszközöket vezetett be. Ezek közül a leghosszabb, hat hónapos igénybevételének feltétele az volt, hogy a részt vevő kereskedelmi bankok vállalják: belföldi vállalati hitelállományukat 2009 folyamán legalább a 2008. év végi szinten tartják. Az eszközök másik részével a *bankközi piacokon* kialakult feszültségeket igyekezett mérsékelni a jegybank. Ennek érdekében csökkentette a kötelező tartalékrátát, a kamatfolyosó szűkítésével mérsékelte az egy napos hitel költségét, fokozatosan egyre tágabb körre bővítette az elfogadható fedezetek körét, majd kéthetes és hat hónapos futamidejű fedezett hiteleket vezetett be.

Ezeket a jegybanki eszközöket normatív módon, minden bank számára azonos feltételekkel hirdették meg. Mégsem mondható, hogy egyformán érintették volna a piaci szereplőket, vagyis *hatásukban nem voltak (nem is lehettek) teljes mértékben versenysemlegesek*. A leginkább versenysemleges intézkedésnek a kötelező tartalékráta mértékének csökkentése tekinthető, mivel a tartalékköteles források körét már a korábbi időkben úgy próbálták megállapítani, hogy a lehető legkevésbé legyen érzékeny a banki források szerkezetére, és a lehető legkevésbé befolyásolja a bankok egymáshoz viszonyított pozícióját. A devizacsere-lehetőségek sem egyformán érintik a különböző adottságú bankokat, de viszonylag kevésbé befolyásolják a versenyhelyzetüket. A jegybank által befogadott fedezetek körének bővítése sem versenysemleges, mivel a különböző tevékenységi és eszközzstruktúrájú hitelintézetek eltérő arányban rendelkeznek a szóba jöhető értékpapírokkal.¹⁸

Mindezek ellenére elmondható, hogy a jegybankok válságkezelő intézkedései természetükénél fogva a legkevésbé versenytorzító hatásúak. Eleve több probléma merülhet föl az állami beavatkozások más formái, főként a különféle kormányzati mentőakciók esetében – mint általában az állami segítségnyújtások esetében, amelyek emiatt az Európai Bizottság engedélyéhez kötöttek –, mert ezek nyilvánvalóan versenykorlátozó, illetve versenytorzító hatásúak.

A hazai pénzügyi szektorban kevésbé volt szükség olyan közvetlen, adott esetben tulajdonszerzéssel is járó állami beavatkozásokra, mint sok helyütt máshol, főként az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban. A hosszas vajúdas után elfogadott „bankmentő” csomag deklarált célja az volt (a 2008. évi CIV. törvény a pénzügyi közvetítőrendszer stabilitásának erősítéséről), hogy az IMF-hitelekre építve, szükség esetén garanciavállalással és tőkejuttatással javítsa a magyar bankok stabilitását és hitelezőképességét.¹⁹

Állami tőkeemelésre – a PSZÁF és az MNB elnökének együttes javaslata alapján – a hitelintézet kérelmére csak 2009. március 31-ig kerülhetett sor, viszont a törvényben meghatározott esetekben az állam ezt a hitelintézet egyetértése nélkül, hivatalból is megteheti, és ennek nincs határideje. A magyar bankrendszer legtöbb tagjának van külföldi pénzügyi tulajdonosa, az ő kötelességük megerősíteni leánybankjaikat – ha szükséges, a nyugat-európai banktámogató csomagok igénybevételével –, amint erre néhány bank esetében már sor került. A törvény tőkejuttatásra vonatkozó rendelkezése ezért gyakorlatilag az OTP és az FHB megsegítését célozta meg. Az FHB 2009. márciusában 30 milliárd forint erejéig igénybe vette az állami tőkeemelést, az OTP-nek azonban nem volt rá szüksége, mivel a kelet-európai leányintézmények tőkepótlásához és céltartalékokkal való feltöltéséhez elegendőnek bizonyult saját nyeresége, beleértve a Garancia Biztosító (és annak külföldi érdekeltségei) eladásából még 2008-ban befolyt 128 milliárd forintos bevételt.

Ezenfelül az államháztartási törvény 2009. márciusi módosítása alapján az állam a hazai hitelintézetek forrásainak megújítását két további módon is támogathatja: egyrészt közvetlenül nyújthat számukra hitelt, másrészt az MNB által kibocsátott kötvényeket megvásárolhatja és kölcsönadhatja a bankoknak, amelyek így likviditáshoz juthatnak. A likviditásjavító intézkedésekben részesülő bankok azonban az állam számára díjat (garaciadíj, hitelkamat, illetve értékpapír-kölcsönzési díj) fizetnek, és vállalják a hazai vállalati szektor bizonyos szintű hitelezését.

A törvénymódosításra azért volt szükség, hogy a magyar állam hitelt nyújthasson a külföldi anyabankokat nélkülöző bankok számára. Az OTP Bank 1,4 milliárd euró, az FHB Jelzálogbank pedig 400 millió euró összegű kölcsönt kapott piaci kamatozással, aminek fejében a bankok vállalták, hogy a válság hatásának enyhítése és pénzügyi rendszer stabilizálása érdekében bővítik vállalati és a lakossági hitelezésüket. A hitel felhasználásának ellenőrzésére az állam,

¹⁸ Önkormányzati kötvények például leginkább olyan bankok portfóliójában lehetnek, amelyek kapcsolatban állnak velük.

¹⁹ Az IMF és EKB biztosította 20 milliárd eurós hitelkeretből mintegy 2 milliárd eurót, 600 milliárd forintot különítettek el a bankok stabilitásának biztosítása céljára (MNB [2009a]).

megfigyelő pozícióban, felügyelőbizottsági tagot delegálhatott (*Hitelt ad a kormány...* [2009]). Bár a hitel lejáratá 2012 novembere volt, az OTP már 2009 novemberében visszafizette a kölcsön felét, majd 2010. március 19-én a fennmaradó összeget is törlesztette.²⁰

Az intézkedések hatása a hazai bankok helyzetére és viselkedésére

A jegybank *likviditásnövelő intézkedései* rövid távon jelentősek voltak, hiszen segítették a lefagyott hazai pénzpiac felolvasztását, és lehetővé tették, hogy a magyar bankok az MNB-től is hozzájuthassanak a hitelezéshez szükséges devizához. Később, amikor fel-támadtak a nemzetközi bankközi piacok, csökkent ezeknek a pótlólagos forrászerzési lehetőségeknek a jelentősége, bár „végső mentsvárként” továbbra is fennmaradtak.

A jegybanki intézkedések egy része a likviditásteremtésen túl a *hitelezés feltámasztását is megcélozta*. Ezt elvileg a legátfogóbban és a leginkább versenysemleges módon a kötelező tartalékráta csökkentése szolgálhatta, hiszen ennek hatására a begyűjtött (betéti és hasonló) források nagyobb hányadát helyezhették ki a bankok, mint korábban. Az intézkedéseknek ebbe a körébe tartozott a hitelezés szinten tartásának feltételével 2009 elején meghirdetett *hat hónapos devizacsere-akció*, amelyre a február 25-i határidőig hét bank jelentkezett be, összesen 2,8 milliárd euró értékben (a maximálisan ötmilliárd eurós keret terhére). A jelek szerint ezt a vállalást nem mindegyik bank teljesítette. A bankszektor vállalatoknak és háztartásoknak nyújtott hitelállománya árfolyamszűrt értéken mintegy 800 milliárd forinttal csökkent, ezen belül a vállalati hitelek állománya 530 milliárd forinttal esett vissza 2009-ben. Minthogy a devizacsere-ügyletbe bejelentkezett nagybankok a szektor bő kétharmadát reprezentálják, valószínűsíthető, hogy *többségük nem teljesítette* a megszabott feltételt, vagyis az akció nem érte el a várt hatást. Természetesen nem tudható, hogy a jegybanki devizacsere-akció nélkül mi lett volna a helyzet; meglehet, hogy akkor még jobban visszaesik a hitelállomány.

A mintegy 400 milliárd forintos *állami kölcsön* feltételét az OTP teljesítette, mivel 2009-ben 248 milliárd forint összegű hitelt helyezett ki a hazai kis-, közép- és nagyvállalatok részére, aminek eredményeként az árfolyamszűrt mikro- és kisvállalkozói hitelállománya mintegy 5 százalékkal, a közép- és nagyvállalati állomány pedig 8 százalékkal nőtt 2008-hoz képest (*OTP-bejelentés: visszafizették...* [2010]). A piacvezető bank ugyanakkor nem élt az állami tőkejuttatás lehetőségével. Végül a bank az EBRD-vel 2009 nyarán kötött 220 millió eurós alárendelt kölcsöntőke nyújtásáról szóló megállapodás adta lehetőséget sem vette igénybe. A nemzetközi hitelintézet és az OTP közös közleménye azonban azt érzékelteti, hogy az akkori, kiélezett helyzetben önmagában a megállapodásnak a ténye is mennyire fontos bizalomerosztó lépés volt.²¹

A külföldi szakmai tulajdonossal nem rendelkező másik hazai bank, az FHB kétféle állami segítséget (tőkeemelés és hitel) kapott a válságkezelés keretében, amelyek együttesen 141 milliárd forinttal növelték forrásait.²² A bank *hitelállománya* ugyanakkor 2,6 százalékkal *csökkent* 2009-ben. Az év végén az FHB összes forrásainak (802 milliárd

²⁰ A korai visszafizetés okaként azt jelölte meg a bank, hogy az állami hitel felhasználásával nyújtott vállalkozói kölcsön hiteldíja és futamideje csak a vállalkozói kör egy részének igényét tudta kielégíteni, emiatt az igények szélesebb körét saját likviditási tartalékai terhére elégítette ki.

²¹ „A mostani, a régió egyik meghatározó bankjával kötött hitelmegállapodással az EBRD mintegy demonstrálja a reálgazdaság számára nyújtott támogatását. Ez a tranzakció tovább erősíti az OTP Bank kapitalizációját, és hozzájárul Magyarország és a régió bankszektora iránti bizalom szintjének emeléséhez” – idézi a közlemény az EBRD igazgatóját (*OTP* [2009b]).

²² A Pénzügyminisztériummal kötött megállapodás keretében kapott 400 millió eurós állami kölcsön a 2009. végi mérlegben 109 milliárd forinttal növelte a bank forrásait, és az IFRS-előírások szerint a 30 milliárd forintos állami tőkeemelés összegét és az időarányosan elszámolt kamatkiadást nem a saját tőke részeként, hanem kötelezettségként kell kimutatni (vö. *FHB* [2010]).

forint) 18 százalékát tették ki az állami segítség keretében – igaz, piaci feltételek mellett, visszerhesen – juttatott források. 2010 márciusában a bank visszavásárolta az állami részvényeket, és azokat a társaság tőkéjének egyidejű leszállítása mellett bevonta – ezzel egyúttal „megszabadult” az állami beleszólástól és ellenőrzéstől.

Nehéz felmérni a *jegybanki és állami válságkezelő intézkedések tényleges hatását*, valamint azt, hogy ezek mennyiben érték el kitűzött céljukat. A bankrendszer egészében, mint láttuk, 2009-ben árfolyamszűrt értéken 530 milliárd forinttal csökkent a vállalkozói hitelek és mintegy 300 milliárddal a lakossági hitelek állománya. Mindez a gazdaság 6 százalékot meghaladó zuhanása mellett érthető, hiszen a hitelezői tapasztalatok szerint a reálisan alátámasztott hitelkereslet is visszaesett (MNB [2009b], [2009c], [2010a]). A hitelszűkítés maga is hozzájárult a gazdaság visszaeséséhez, mivel a kis- és középvállalkozások körében nem csupán a kereslet, hanem a hitelkínálat is korlátozta a megszokott tevékenység folytatását. A nagyvállalati körben viszont valóban a keresleti korlát működött.

A válság rövid távú hatásai a hazai bankszektor működésére és a bankpiacra

A nemzetközi tapasztalatok azt mutatják, hogy a válság és részben az állami intézkedések már rövid távon felerősítették az *összeolvadások és felvásárlások* – a globális verseny erősödése miatt korábban is megfigyelhető – tendenciáját, ami megnövelte a koncentrációt a bankpiacokon.²³ A válság hatására *divesztíciókra* (részlegek, üzletágak leválasztására, eladására) is sor került. Bár helyenként erre a racionalizálás, illetve a bevételek növelése adott okot (idetartozik például az OTP biztosítójának eladása), az esetek jelentős részében – az állami kimentés folyamánként – az uniós versenybizottság előírására választottak le bizonyos üzletágakat.²⁴ A kelet-európai kitettségük miatt értékvesztést szenvedett nyugati bankok is a válságkezelés eszközeként kezdték felmérni az egyes üzletágak és piacok jövőbeli lehetőségeit és kockázatait, valamint kidolgozni a hosszú távú jövedelmezőségi kritériumokon alapuló stratégiáikat, amelyeknek része a fiókok, üzletágak, piacok leépítése, értékesítése is. A nagyobb növekedési képesség – amit az okoz, hogy Kelet-Európában a banki szolgáltatások kevésbé elterjedtek – miatt azonban ezek a döntések általában megfontoltabbak, mint a fejlettebb piacokon működő bankok esetében.

A válság *szűkítette a banki tevékenységek terjedelmét*. A veszteségleírások és a növekvő céltartalék-képzési igények nemcsak a jövedelmezőséget rontották, hanem a banki mérlegfőösszegeket is zsugorították. Bár ez jórészt csak virtuálisan csökkentette a bankpiacok méretét, a növekvő veszteségek a jövőbeli hitelezési hajlandóságot is aláásták. A céltartalék-képzési igények és a veszteségleírások tőkeoldalról is korlátozzák a banki tevékenységek bővülését, és felerősítik a recesszió miatt összehúzódó hitelkereslet piacszűkítő hatását. Ma még nem lehet tudni, hogy a válsághoz kapcsolódó veszteségleírásokat követően lesz-e elegendő jövedelmük a bankoknak ahhoz, hogy helyreállítsák a korábbi aktivitásuk fenntartásához szükséges tőkeerejüket. A jövőben várhatóan globális szinten is szigorodó szabályozási környezet, a megemelkedő tőkekövetelmény mindenesetre tartóssá teheti a válság hitelszűkítő hatását.²⁵

²³ A brit piacon például az öt legnagyobb bank piaci részesedése 53 százalékról 71-re nőtt 2006–2009 között, ami mögött számos, a válság kiváltotta fúziós és felvásárlási ügylet húzódott meg, közülük sok állami segédlettel megmentett pénzügyintézetek között ment végbe (Smith [2010]). A koncentráció foka különösen a lakossági folyószámlák piacán nőtt meg: a brit bankszövetség becslése szerint a legnagyobb négy bank a piac 75 százalékával részesedik.

²⁴ Példa erre a holland ING banki, befektetési és biztosítási üzletágainak 2009 októberében bejelentett intézményi szétválása, amire az Európai Bizottság versenyügyi hatósága ösztökélésére került sor, minthogy a konglomerátum egy évvel korábban 10 milliárd eurós állami támogatást és a 21 milliárdos jelzálog-portfóliójára garanciát kapott.

²⁵ A magyar kormány által a pénzügyi szervezetekre 2010–2012 években kivetett, nemzetközi összehasonlításban rendkívül magas különadó tovább rontja az esélyét annak, hogy belátható időn belül helyreáll a magyar bankszektor korábbi hitelezőképessége (Költségvetési Tanács [2010], Várhegyi [2010]).

A magyar bankpiac viszonyaiban 2009-ben a válság nem idézett elő látványos változást. Az egyesített banki mérlegfőösszeggel mért *piacméret* felszázalékos csökkenése elmaradt a nominális GDP 1,4 százalékos visszaesésétől, amely mögött a reálgazdaság 6,3 százalékos összehúzódása állt. Bár kétségtelen, hogy a magyar bankok mind az árazásban, mind a hitelkínálatban jelentkező megszorításai maguk is hozzájárultak a gazdaság zsugorodásához, az is tény, hogy a bankrendszer *nettó* hitelállományának 8,4 százalékos csökkenését döntően a válság hatására felszaporodó hitelezési veszteségek idézték elő.

A válság nyomán eddig *nem történt jelentősebb kivonulás a magyar bankpiacról*. Bár időnként felbukkannak találgatások az esetleges piacelhagyókról, ténylegesen csupán két, fogyasztási hitelezésre szakosodott intézmény döntött úgy, hogy felhagy itteni tevékenységével.²⁶ A külföldi tulajdonosok többsége ugyanakkor nem kívánja elhagyni a magyar piacot (és általában a közép-kelet-európai piacokat), sőt a megemelkedett hitelezési veszteségek és céltartalékképzés miatt hiányzó tőke pótlásával sokuk tevéleges szerepet is vállalt a válságkezelésben. A jövőben azonban egyes anyabankok helyzetét indokolhatja az erőforrások összpontosítását, és ennek érdekében egyes leányintézmények eladását. Erre szoríthatnak a várhatóan szigorodó bázeli tőkekövetelmények, aminek egy-egy bankra nézve akár több tízmilliárd eurós kihatása is lehet. A bankfelügyeletet bázeli bizottságának még vita alatt álló konzultációs csomagja ugyanis – éppen a válságra reagálva – szigorítaná a tőkemegfelelési irányelveket (*Capital Requirement Directive, CRD*), amivel jelentős mértékben növekedne a bankok tőkeszükséglete, és korlátozódna a hitelezési aktivitása.²⁷

A piac mintegy háromnegyedét reprezentáló nyolc legnagyobb bank egymáshoz viszonyított pozícióváltozásait vizsgálva az utolsó „békeév”, 2007 és 2009 vége között megállapítható, hogy nagy mozgásokat nem idézett elő a válság a magyar banki *piacszerkezetben*. A hitelpiacon az Erste, a CIB és az MKB, a betétpiacon pedig az UniCredit ért el viszonylag jelentős (egy százalékpontot meghaladó) relatív pozíciójavulást, az OTP banksoport és a Raiffeisen piacvesztése mellett (6. táblázat).

A banki eredménypozíciók alakulásában azonban nem a banki alaptervekenység (hitelezés és betétgyűjtés) piaci részesedésének változása tükröződött (7. táblázat). Az OTP részesedése a kamat-, díj- és jutalékeredményből a hitelezési és betétgyűjtési pozícióinak romlása ellenére is nőtt, miközben a hitelpiacait növelő Erste és CIB részesedése csökkent. Az eredménypozíciók jelentős változását a válság miatt négyszeresére duzzadt értékvesztés és céltartalékképzés sem magyarázza. Az OTP 2009. évi profitnövelésében a treasury-üzletágban elért jövedelemtöbblet játszotta a főszerepet, ami – versenytársai többségével szemben – az OTP számára ellensúlyozta a hitelezési veszteségek miatt megnövekedett ráfordításokat. A piacvezető bank szokatlanul magas profitja az állampapírhozamok válság miatti turbulenciájának is köszönhető, amely 2009-ben az egész magyar bankrendszerben jelentős nyereséget idézett elő.²⁸ A válsággal és válságkezeléssel „megzavart” állampapírpiacra elérhető profitból azok a bankok részesedhettek a legnagyobb mértékben, amelyek kellő mennyiségű olcsó forrással rendelkeztek. Az alacsony kamatozású, látra szóló betétekből a lakossági folyószámlák vezetésében piacvezető nagybank mintegy 40 százalékkal

²⁶ A brit HSBC-csoport fogyasztási hitelező cége 2009-ben döntött arról, hogy Magyarországon leállítja lakossági hitelezését és három éven belül megszünteti tevékenységét, a francia Crédit Agricole Consumer Finance leánycége, a 170 ezer magyar ügyféllel és 20 milliárd forintos hitelállománnyal rendelkező, a hazai áruhitelezési piac második legnagyobb szereplőjeként jegyzett Credigen Bank pedig 2010 tavaszán függesztette fel hitelezését (*Százezernyi ügyfelet...* [2010]).

²⁷ Lásd erről például *BIS* [2009a], *De Larosière* [2009], *FSA* [2009].

²⁸ „A bankrendszer tőkepiaci kitétsége az aggregált mérlegfőösszeg 8-10 százalékát éri el, amelynek meghatározó részét az állampapírok állománya teszi ki. (...) Az állományok ártértékelődéséből adódó kumulált veszteségek 2008 novemberében érték el csúcspontjukat, azt követően a bankrendszer nagyobb nyereségre tett szert, mint amennyi veszteséget a 2008. tavaszi állampapír-piaci zavarok, a 2008. októberi válság és a 2009. tavaszi hozamemelkedés során felhalmozott.” (*MNB* [2010b] 48. o.)

6. táblázat

A legnagyobb nyolc hazai bank piaci pozícióinak változása a válság alatt (százalék)

Bank neve	Mérlegfőösszeg			Ügyfélhitel			Ügyfélbetét		
	2007	2009	változás (százalék- pont)	2007	2009	változás (százalék- pont)	2007	2009	változás (százalék- pont)
OTP Core*	24,9	25,7	0,8	22,9	21,8	-1,0	29,3	28,1	-1,3
MKB	13,3	13,7	0,4	14,1	15,4	1,3	11,8	11,4	-0,5
K&H	13,1	13,6	0,5	12,8	10,6	-2,2	12,9	13,5	0,5
Erste	10,9	12,3	1,7	10,9	13,0	2,0	8,3	9,2	0,9
CIB	13,8	12,2	-1,6	15,0	16,6	1,6	12,6	12,6	0,0
Raiffeisen	11,2	10,5	-0,7	11,9	10,8	-1,1	11,8	10,6	-1,2
UniCredit	8,4	7,7	-0,7	7,7	7,3	-0,4	7,1	8,9	1,8
Budapest Bank	4,4	4,0	-0,4	4,7	4,5	-0,2	6,2	5,2	-0,3
<i>A nyolc legnagyobb bank együtt</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>0,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>0,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>0,0</i>

* Az OTP Bank, OTP Jelzálogbank, OTP Lakástakarék-pénztár és OTP Faktoring Zrt. konszolidált beszámolója szerint

Forrás: Bankok üzleti jelentései alapján saját számítás.

7. táblázat

A legnagyobb nyolc hazai bank eredménypozícióinak változása a válság alatt (százalék)

Bank neve	Kamat-, díj- és jutalékeredmény			Értékvesztés és céltartalékképzés			Adózott eredmény		
	2007	2009	változás (százalék- pont)	2007	2009	változás (százalék- pont)	2007	2009	változás (százalék- pont)
OTP Core*	36,0	38,6	2,5	12,2	16,2	4,0	46,4	74,8	28,4
MKB	10,0	11,4	1,4	18,6	15,0	-3,6	5,6	1,1	-4,5
K&H	10,1	10,9	0,8	8,2	9,1	0,9	12,1	4,2	-7,9
Erste	10,1	8,9	-1,2	12,7	13,4	0,7	8,6	7,7	-0,9
CIB	10,7	9,0	-1,6	12,8	16,1	3,2	9,8	2,0	-7,9
Raiffeisen	9,7	7,7	-1,9	20,2	16,5	-3,7	7,9	-1,6	-9,6
UniCredit	6,9	6,6	-0,3	4,3	5,5	1,2	7,2	6,5	-0,7
Budapest Bank	6,5	6,7	0,3	10,9	8,2	-2,7	2,4	5,4	3,0
<i>A nyolc legnagyobb bank együtt</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>0,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>0,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	

* Az OTP Bank, OTP Jelzálogbank, OTP Lakástakarék-pénztár és OTP Faktoring Zrt. konszolidált beszámolója szerint

Forrás: Bankok üzleti jelentései alapján saját számítás.

részesedik, így valószínűsíthető, hogy bár az állampapír-piaci turbulenciából más bankok is profitáltak, a legnagyobb nyertes az OTP lehetett.

A banki pozícióváltozások vizsgálatából kiderült, hogy a válság rövid távon viszonylag kevésbé módosította a magyar bankszektor struktúráját és piaci erőviszonyait. A legjelentősebb hatás az OTP-t érte: a piac egynegyedének birtokában a szektor ered-

ményének háromnegyedét sikerült megszereznie 2009-ben, ami a saját tőke növelésén keresztül erősíti a bank hitelezőképességét, és javítja a jövőbeli piaci pozícióját.²⁹

A jövőben további, az eddigieknél jelentősebb változások is lehetnek, de valószínűsíthető, hogy azokat inkább az anyabankok helyzetéből fakadó üzletpolitikai megfontolások, mintsem a hazai piac adottságai fogják alakítani. Ezt két sajátosság támasztja alá. Egyrészt a magyar bankszektorban a válság hatására sem keletkeztek olyan mértékű veszteségek, amelyek a piacról való távozást feltétlenül indokolnák (ami nem jelenti azt, hogy ne következhetne be piacelhagyás). Másrészt a magyar bankpiac előtt továbbra is viszonylag jó profitszerzési kilátások állnak, különösen a nyugati piacokhoz viszonyítva, ami az átmeneti veszteségek ellenére is indokolhatja a tartós jelenlétet.

Mint bemutattuk, a magyar állam kevés olyan intézkedést hozott a pénzügyi szektorban, amely feléleszthette volna az *állami gondoskodás* ideáját a piaci szereplők körében. Sok nyugati országtól eltérően a hazai bankrendszerben a köztulajdon továbbra is a két állami funkciót betöltő, kizárólag állami tulajdonban lévő bankban, az MFB-ben és az Eximbankban koncentrálódik, miközben a versenyszféra üzleti bankszektorában a válság, illetve válságkezelés hatására sem jelent meg, illetve nőtt meg (vagy csak rövid időre, mint az FHB-nál) a közvetlen belföldi köztulajdon.

A nemzetközi szinten életbe léptetett banktámogató kormányzati programok azonban feltehetően a hazai bankrendszer tagjainak és ügyfeleinek magatartását sem hagyták érintetlenül: megerősítették őket abban a hitükben, hogy ha nagy baj van, az állam közbelép, és legalábbis a fontosabb pénzügyi intézetek bukását megakadályozza, illetve a bankszektor egészében megvédi a betéteseket. Ez bizonyára felerősíti a tulajdonosok és a menedzsment erkölcsi kockázatát, és nem kedvez a pénzügyi szolgáltatásokat igénybe vevő ügyfelek felelős magatartásának sem.

A válság eddigi tapasztalatai, a Magyarországon és más országokban megfigyelhető reakciók, valamint a korábbi válságok tanulságai alapján még csak „puha” feltételezéseket tehetünk a magyar bankrendszerben *várható piaci és magatartási változásokra* vonatkozóan. A legfontosabb változást az jelentheti, hogy – a korábbi évek eszközoldali (a kihelyezések lehetséges üteméhez igazodó) expanziójával szemben – a jövőben a források, azon belül is főként az ügyfélforrások bővülési lehetősége határozza meg a bankrendszer növekedését. Ezzel párhuzamosan – a kockázattérékenység erősödése miatt végbement stratégiaváltás hatására – folytatódik az anyabankokban a hitel/betét arány mérséklése, ami szintén fékezi a piacbővülést. Ugyancsak korlátozó tényező a tőkeáttétel csökkentésének kényszere, amelyet a banki kockázatkezelés mellett a válságra adott reakcióként szigorodó szabályozás is felerősít a közeljövőben. Ennek módja a bankok tőkehelyzetének megerősítése, továbbá a betétgyűjtés erősítése és a hitelezés visszafogása. A magyar lakosság alacsony megtakarítási hajlandósága miatt ezek a változások fékezik a banki tevékenység bővülését, ami főként a betétek piacán erősíti a versenyt. A korábbiaknál lassabban szélesedő bankpiacon – részben az anyaintézmények körében bekövetkező felvásárlások-összeolvadások, részben a hazai piacról történő kilépések nyomán – a piaci koncentráció erősödése várható. Ez azonban Magyarországon nem feltétlenül gyengíti a bankversenyt, mivel éppen a piacvezető bankhoz történő felzárkózás lehetőségét javíthatja.

Hivatkozások

- ADLER, E.–KAVANAGH, J.–UGRYUMOV, A. [2010]: State Aid to Banks in the Financial Crisis. The Past and the Future. *Journal of European Competition Law & Practice*, Vol. 1. No. 1 66–71. o.
- BANAI ÁDÁM–KIRÁLY JÚLIA–NAGY MÁRTON [2010]: Az aranykor vége Magyarországon. „Külföldi” és „lokális” bankok – válság előtt és válság után. *Közgazdasági Szemle*, 57. évf. 2. sz. 105–131. o.

²⁹ Az OTP relatív jövedelempozícióját 2010-ben tovább javítja a bankadó kivetési módja, amelyet a 2009. évi mérlegfőösszeg arányában állapítottak meg (Várhegyi [2010]). Ha a bankadót is a válság következményének tekintjük, akkor ezt is a válság, illetve válságkezelés piactorzító hatásának minősíthetjük.

- BIS (2009a): Revisions to the Basel II Market Risk Framework. Basel Committee on Banking Supervision, Bázél, január.
- BIS [2009b]: 79th Annual Report. Bank for International Settlements, Bázél, június
- BIS [2009c]: An assessment of financial sector rescue programmes. BIS Papers, No. 48. július.
- BLEUEL, H.-H. [2009]: The German Banking System and the Global Financial Crisis: Causes, Developments and Policy Responses. Duesseldorf Working Papers in Applied Management and Economics, No. 8.
- BRÜCKNER GERGELY [2009]: Projekthitelezés. Befagyasztva. Figyelő, Melléklet, A magyarországi bankok és a válság. Május 21–27. 64–65. o.
- DBR [2009]: Global banking trends after the crisis. Deutsche Bank Research, Financial Market Special, EU Monitor 67, Frankfurt am Main, június 15., http://www.dbresearch.de/PROD/DBR_INTERNET_EN-PROD/PROD000000000242788.pdf.
- DE LAROSIÈRE, J. [2009]: The High-level Groups on a Financial Supervision in the EU. De Larosièreport. Brüsszel, február 25.
- DOJ [1992]: Horizontal Merger Guidelines. U.S. Department of Justice and the Federal Trade Commission, http://www.justice.gov/atr/public/guidelines/horiz_book/15.html.
- EC [2008]: State aid: Commission gives guidance to Member States on measures for banks in crisis. European Commission, Brüsszel, október 13. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/08/1495>.
- EC [2009a]: Economic Crisis in Europe: Causes, Consequences and Responses. European Commission, European Economy, 7. sz.
- EC [2009b]: DG Competition's review of guarantee and recapitalisation schemes in the financial sector in the current crisis. Brüsszel, augusztus 7., http://ec.europa.eu/competition/state_aid/legislation/review_of_schemes_en.pdf.
- ECB [2007]: Financial Stability Report, június, <http://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/financialstabilityreview200806en.pdf?e687221e8ac4f4df853b9623109e1816>.
- ECB [2008]: EU Banking Structures, október. European Central Bank, Frankfurt am Main, <http://www.ecb.int/pub/pdf/other/eubankingstructures2008en.pdf>.
- FENYŐ GYÖRGY-VÁRHEGYI ÉVA [2010]: A válság hatása a bankszektorra. Külgazdaság, 3–4. sz.
- FHB [2010]: Az FHB Jelzálogbank Nyilvánosan Működő Részvénytársaság időközi vezetőségi beszámolója 2009. IV. negyedévre vonatkozóan. Budapest, február 16.
- FSA [2009]: The Turner Review. A regulatory response to the global banking crisis. Financial Services Authority, március, http://www.fsa.gov.uk/pubs/other/turner_review.pdf.
- HITELT AD A KORMÁNY... [2009]: Hitelt ad a kormány az OTP-nek és az FHB-nak. Index, március 25., http://index.hu/gazdasag/magyar/2009/03/25/kisegiti_az_otp-t_es_az_fhb-t_a_kormany/.
- HORVÁTH CSILLA-KREKŐ JUDIT-NASZÓDI ANNA [2004]: Kamatátgyűrés Magyarországon. MNB, Budapest, február.
- IMF [2009a]: Global Financial Stability Report, október.
- IMF [2009b]: Policies to Address Banking Sector Weaknesses, október.
- JAVASLATOK A LAKOSSÁGI... [2006]: Javaslatok a lakossági bankszolgáltatások problémáinak kezelésére. Lakossági Pénzügyi Szolgáltatásokat Vizsgáló Szakértői Bizottság, kézirat, december, http://misc.meh.hu/letoltheto/Jelentes_bankbizottsag.pdf.
- KIRÁLY JÚLIA [2008]: Likviditás válságban (Lehman előtt – Lehman után). Hitelintézeti Szemle, 7. évf. 6. sz. 598–611. o., http://www.bankszovetseg.hu/anyag/feltoltott/HSZ6_kiraly_julia_598_611.pdf.
- KIRÁLY JÚLIA-NAGY MÁRTON [2008]: Jelzálogpiacok válságban: kockázatalapú verseny és tanulságok. Hitelintézeti Szemle, 7. évf. 5. sz. 450–482. o., http://www.bankszovetseg.hu/anyag/feltoltott/HSZ5_kiraly_nagy_450_482.pdf.
- KIRÁLY JÚLIA-NAGY MÁRTON-SZABÓ E. VIKTOR [2008]: Egy különleges eseménysorozat elemzése – a másodrendű jelzálogpiaci válság és (hazai) következményei. Közgazdasági Szemle, 45. évf. 7–8. sz. 573–621. o.
- KOHN, M. [1998]: Bank- és pénzügyek, pénzügyi piacok. Osiris Kiadó–Nemzetközi Bankárképző, Budapest.
- KÖLTSÉGVETÉSI TANÁCS [2010]: Becslés a T/581/187. számú egységes javaslat külső tételeket érintő költségvetési hatásairól. Költségvetési Tanács, július 21.
- LUCKET, D. G. [1976]: Money and Banking. McGraw-Hill, New York.

- LYONS, B. [2009]: Competition Policy, Bailouts and the Economic Crisis. School of Economics and the ESRC Centre for Competition Policy, University of East Anglia, CCP Working Paper, 09-4., <http://ssrn.com/abstract=1367688>.
- MERRILL LYNCH [2008a]: European Banks. A review of CEE exposures. Október 27.
- MERRILL LYNCH [2008b]: Global Economics. November 4.
- MNB [2007]: Jelentés a pénzügyi stabilitásról. Magyar Nemzeti Bank, Budapest, április.
- MNB [2008]: Jelentés a pénzügyi stabilitásról. Magyar Nemzeti Bank, Budapest, október.
- MNB [2009a]: Jelentés a pénzügyi stabilitásról. Magyar Nemzeti Bank, Budapest, április.
- MNB [2009b]: Jelentés a pénzügyi stabilitásról. Magyar Nemzeti Bank, Budapest, november.
- MNB [2009c]: Felmérés a hitelezési vezetők körében a bankok hitelezési gyakorlatának vizsgálatára. Magyar Nemzeti Bank, Budapest, augusztus.
- MNB [2009d]: Felmérés a hitelezési vezetők körében a bankok hitelezési gyakorlatának vizsgálatára. Magyar Nemzeti Bank, Budapest, november.
- MNB [2010a]: Felmérés a hitelezési vezetők körében a bankok hitelezési gyakorlatának vizsgálatára. Magyar Nemzeti Bank, Budapest, február.
- MNB [2010b]: Jelentés a pénzügyi stabilitásról. Magyar Nemzeti Bank, Budapest, április.
- MOLNÁR JÓZSEF–NAGY MÁRTON–HORVÁTH CSILLA [2007]: A Structural Empirical Analysis of Retail Banking Competition: the Case of Hungary. MNB Working Paper, 1., http://pdc.ceu.hu/archive/00004376/01/wp2007_1.pdf.
- MOLYNEAUX, P. [1999]: Increasing Concentration and Competition in European Banking. The End of Anti-Trust? EIB Papers, Vol. 4. No. 1. 127–136. o.
- MÓRÉ CSABA–NAGY MÁRTON [2004]: Verseny a magyar bankpiacon, MNB Füzetek, 9., http://www.mnb.hu/engine.aspx?page=mnbhu_mnbfuzetek&ContentID=5703.
- OTP [2009a]: OTP Bank Nyrt. 2008. évi éves jelentése. Budapest, április 24., https://www.otpbank.hu/static/portal/sw/file/090424_2008_Eves_jelentes_130.pdf.
- OTP [2009b]: Az EBRD tőkét juttat Közép-Európa legnagyobb független bankjának. https://www.otpbank.hu/static/portal/sw/file/090710_EBRD_kozos.pdf.
- OTP [2010]: OTP Bank Nyrt. Tájékoztató a 2009. évi eredményről. Március 2.
- OTP-BEJELENTÉS: VISSZAFIZETTÉK... [2010]: OTP-bejelentés: visszafizették az állami hitelt. Portfolio.hu, március 22., <http://www.portfolio.hu/cikkek.tdp?h=14&k=2&i=130402>.
- ÖCSI BÉLA–SOMOGYI VIRÁG–VÁRHEGYI ÉVA [2008]: Banki nyereségességi modell felállítása. A tanulmány a Gazdasági Versenyhivatal Versenykultúra Központ pályázatára készült. Pénzügykutató Zrt.–Nemzetközi Bankárképző Központ Zrt., Budapest. február, <http://www.gvh.hu/domain2/files/modules/module25/42347A30B3331847.PDF>.
- PAPP EMÍLIA [2009]: A fékre léptek. HVG, január 10.
- PSZÁF [2010]: A Felügyelet 2010. évi első kockázati jelentése. Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete, április.
- REUTERS [2010]: Bank Rescues Risk Skewing Competition, január 18.
- RZB [2006]: CEE Banking Sector Report. RZB Group, szeptember.
- RZB [2008]: CEE Banking Sector Report. RZB Group, szeptember.
- SMITH, L. [2010]: Competition and the Banking Crisis. Parliament, január 13., <http://www.parliament.uk/commons/lib/research/briefings/snbt-05272.pdf>.
- SURÁNYI GYÖRGY [2008]: A pénzügyi válság mechanizmusa a fejlett és a feltörekvő gazdaságokban. Hitelintézeti Szemle, 6. sz. 594–597. o., http://www.bankszovetseg.hu/anyag/feltoltott/HSZ6_suranyi_594-597.pdf.
- SZÁZEZERNYI ÜGYFELET... [2010]: Százezernyi ügyfelet hagy itt a kivonuló bank. Napi Gazdaság, április 8., <http://www.napi.hu/default.asp?cCenter=article.asp&nID=441548>.
- VÁRHEGYI ÉVA [2002]: Bankvilág Magyarországon. Helikon Kiadó, Budapest.
- VÁRHEGYI ÉVA [2003]: Bankverseny Magyarországon. Közgazdasági Szemle, 12. sz.
- VÁRHEGYI ÉVA [2007]: A magyar bankrendszer 20 év modernizáció után. Külgazdaság, 9–10. sz.
- VÁRHEGYI ÉVA [2008]: Sebezhetőség és hitelexpanzió a mai válság fényében. Antal László könyvének érvényessége. Hitelintézeti Szemle, 6. sz. 656–664. o., http://www.bankszovetseg.hu/anyag/feltoltott/HSZ6_varhegyi_eva_656_664.pdf.
- VÁRHEGYI ÉVA [2009a]: A hitelválság és a magyar bankrendszer. Fejlesztés és Finanszírozás, 1. sz.
- VÁRHEGYI ÉVA [2009b]: Megkésített bankkódex, avagy az időhúzás ára. Élet és Irodalom, október 30.
- VÁRHEGYI ÉVA [2010]: A bankadó mint aduász. Élet és Irodalom, július 9.